

4

GALILEI, JUMALA TAI JOKU VASTAAVA

Filosofin osa

Nora Hämäläinen

Syksyllä 2014 YLEn eräällä suomenkielisellä kanavalla kuultiin radio-ohjelma, jossa käsiteltiin filosofian yhteiskunnallista asemaa niin sanotun Himasen tapauksen pohjalta. Tutkija, filosofian tohtori Pekka Himasta arvosteltiin ankarasti selvityksestä, jossa hän esitti valtiovallan tilauksesta ”visioita kansakunnan tulevaisuudesta”. Kritiikki perustui siihen, että Himasen työryhmä oli saanut huomattavan summan valtion tutkimusmäärärahoista ja laatinut poliittisen tilaustyön, joka monen arvioijan mielestä ei täyttänyt tieteellisyden vaatimuksia. Väittelyssä kiisteltiin myös sitä, mitä akateeminen filosofi oikeastaan tekee tai mitä hänen pitäisi tehdä ja missä suhteessa hänen varsinainen tehtävänsä on yhteiskunnalliseen osallistumiseen. Radio-ohjelmaan oli kutsuttu filosofit Sami Pihlström (s. 1969) ja Panu Raatikainen (s. 1964). Jälkimmäinen oli julkisesti syyttänyt Himasta siitä, että tämä oli filosofin hahmossa myynyt vallanpitäjille odotuksia vastaavia konsulttituotteita sekä siten hämärtänyt eroa yhteiskunnallisen toiminnan ja akateemisen tutkimuksen välillä.

Ohjelmassa ei syntynyt varsinaista keskustelua, sillä Pihlström ja Raatikainen olivat yhtä mieltä peruseriaatteista: yliopistofilosofin varsinainen työ on tavoitella uutta tietoa tiedeyhteisön

periaatteita kunnioittaen. Monet filosofit osallistuvat poliittisesti, esittävät yhteiskuntakritiikkiä tai kirjoittavat pamfletteja, mutta kaikki tällaiset toiminnot eroavat olennaisesti tutkimuksesta. Tosin Pihlström huomautti, että rajanveto ei ole filosofeille aivan yhtä tarkkaa kuin esimerkiksi luonnontieteilijöille.

Tuntuuko asetelma tutulta? Akateemisen filosofian ja yhteiskunnallisen osallistumisen määritelmässä havaitaan kiinnostava kaksijakoisuus: lohkojen erillisyyttä korostetaan mutta toisaalta avataan mahdollisuus niiden välisen rajan venyttämiseen ja ylittämiseen. Suunnilleen samalta erottelu näyttää myös Georg Henrik von Wrightin ajattelussa. Von Wrightillä oli sitä paitsi kieli apunaan, kun hän halusi korostaa toimintalohkojensa eroa: hän kirjoitti tieteelliset teoksensa englanniksi mutta esseistiset, kansantajuiset ja yhteiskuntakriittiset esityksensä ruotsiksi. Lisäksi hän alkoi vanhoilla päivillään vakuuttua siitä, että tieteen ulkopuolella tehdyt yritykset ”ymmärtää omaa aikaa” eivät olleet filosofisesti tyystin arvottomia.

Nykyisin monet ammattifilosofit pitävät von Wrightin työnjakoa itsestään selvänä. Silti on myös useita filosofeja, joille raja yhteiskunnallisen osallistumisen ja yliopistofilosofian välillä on paljon liukuvampi. Esimerkiksi sopii feministinen analyyttinen filosofi Martha Nussbaum (s. 1947), joka laatii akateemisia tutkielmia poliittisen vaikuttamisensa välineiksi, ja miksei yhtä hyvin von Wrightin esikuva ja ystävä Ludwig Wittgenstein, joka osoitti työssään suorastaan käsittämätöntä moraalista paatosta, vaikka hänen filosofiansa ei ollut erityisen yhteiskunnallista.

Von Wrightin kuolemasta on vierähtänyt jo melkein kaksi vuosikymmentä, ja kolmannesvuosisata on kulunut siitä, kun hänen teoksestaan *Tiede ja ihmisjärki* käytiin julkista väittelyä.¹ Silti Suomessa on yhä mahdotonta keskustella filosofin yhteiskunnallisesta asemasta, ilman että von Wright ponnahtaa esiin. Toimittaja oli ympännyt edellä mainittuun suomenkieliseen

radio-ohjelmaan pitkän katkelman, jossa von Wright itse puhuu pehmeästi murtaen mutta sivistyneesti siitä hämmentävästä mahdollisuudesta, että ihmisen nykyinen elämäntapa on lajillemme *biologisesti sopimaton*. Ohjelmaa kuunnelllessani minua hätkähdytti erityisesti, miten synkkä ajatus biologisesta sopimattomuudesta on erityisesti siihen nähden, että von Wright yleensä käytti varovaista ilmaisua myös yhteiskuntakriittisissä kirjoituksissaan. Uskalletuimpienkin väitteiden jälkeen yleensä seurasi huolellisesti punnittuja muunnelmia ja tarkennuksia. Näkemykseni on siis rajusti kaksijakoinen. Ihailen herkkää otetta ja selkeyttä, joita von Wright osoitti käsitellessään monimutkaisia historiallisia yhteyksiä. Toisaalta ihmettelen suuresti, miten voidaan julistaa kansakunnan älymystön ikoniksi sellainen, joka puhuu löyhästi modernin elämäntavan biologisesta sopimattomuudesta ihmiselle. Selitys on tietenkin siinä, että von Wright ei suinkaan hankkinut johtavan intellektuellin asemaansa tällaisilla pohdiskeluilla. Hänellä oli ennestään jo liki horjuttamaton asema akateemisena tutkijana ja ainakin Vietnam-kannanottonsa jälkeen myös niin sanottuna julkisena intellektuellina.

Sami Pihlström käytti radio-ohjelmassa von Wrightista englanninkielistä luonnehdintaa ”a towering figure” (ylivertainen hahmo). Fredrik Långin satiirisessa omaelämäkerrallisessa romaanissa *Den stora historien* (Suuri tarina) von Wright esiintyy lähes kuolevaisten yläpuolelle korotettuna akateemikkona, joka kirjoitsee kutsuu nuoren Långin vastaanotolleen: ”Kuoren vasempaan yläkulmaan oli painettu suuraakkosin: PROFESSOR G. H. VON WRIGHT THE ACADEMY OF FINLAND. Tuntui kuin olisin saanut kirjeen Galileilta, Jumalalta tai joltain vastaavalta.” Tämä tapahtuu 1980-luvun alussa. Von Wrightin hahmoa käytetään satiirissa, joka kohdistuu yleisesti yliopistomaailmaan ja erityisesti kirjoittajaan itseensä. Samalla piirtyy kuva von Wrightin epätaavallisesta asemasta 1900-luvun lopun älymystö-Suomessa:

en tiennyt vielä tuolloin, että professori von Wrightin minulle osoittama anteliaisuus on erittäin harvinaista niin sanotuissa akateemisissa piireissä. Itse asiassa sitä eivät ylipäänsä osoita akateemisissa piireissä ketkään muut kuin ne professorit, jotka voivat nimittää itseään akatemiaprofessoreiksi. He ovat saavuttaneet sellaisen aseman ja arvovallan, että heidän ei enää tarvitse kilpailla kollegojen kanssa maineesta ja kunniaa. Siksi heillä on varaa anteliaisuuteen.²

Kaikki kunnia poikkeukselliselle anteliaisuudelle, mutta ei Pihlström eikä Raatikainen osoittanut mitään kaipuuta asetelmaan, jota Lång kuvaa. Von Wright tuskin olisi pitänyt sellaista yksilönpalvontaa kovin suotavana, huomautti Pihlström.

ESSEEN RUNOUS

Von Wright oli hyvä kirjoittaja mutta ei mikään tyyliniekka. Hänen esseensä eivät kuulu kirjallisuuden mestariteoksiin. Osa niistä ei oikein tunnu täyttävän esseiden vaatimuksia. Von Wrightin teoksista herätti eniten julkista keskustelua *Tiede ja ihmisjärki* (1986, suom. 1987), jonka avaa laajaa yleisöä varten laadittu katsaus tieteellisen maailmankuvan historiaan. Sinänsä von Wright on oivallinen filosofisten kysymyksenasettelujen ja monimutkaisten ajattelumallien kansanomaistaja. Yleistajuisuuden velvoite lankeaa jossain määrin eri syistä niin esseiden kirjoittajalle kuin myös yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistujalle. Voidaan sanoa, että von Wright osaa esittää filosofisen ja historianfilosofisen ajattelun täysin tavanomaisena asiana, joka ei ole ollenkaan irrallaan ihmisten arkipäiväisistä ongelmista. Teosta voidaan silti lukea kuin sujuvasti kirjoitettua oppikirjaa viimeiseen, ajankohtaisia eettis-poliittisia kysymyksiä käsittelevään lukuun saakka. Palaan näihin poliittisiin aiheisiin tuonnempana ja tarkastelen ensin teoksen muotoa. Von

Wrightin tyyli tuntuu nimittäin auttamattomasti vanhanaikaiselta. Vanhentumisen tapaa kannattaa pohtia, jos halutaan miettiä filosofien tai humanistien asemaa yhteiskunnassa.

Uskallan melkein lyödä vetoa, että yksikään *Tiede ja ihmisjärki* -teoksen teksteistä ei olisi tuonut kirjoittajalleen karkisijaa suomenruotsalaisen kulttuurisäätiön Svenska kulturfondenin Hans Ruin -esseekilpailussa, joka perustettiin vuonna 2003 ja on siitä pitäen järjestetty aina muutaman vuoden välein. Eivät myöskään *Humanismi elämänasenteena* -kokoelman esseet olisi herättäneet särötöntä innostusta palkintoraadissa, vaikka esimerkiksi teoksen aloittavat kirjoitukset Prometheus-myytistä, syntiinlankeemuksesta ja Faustista on korotettu niin sanotun tieteellisen esseen mallikappaleiksi. Hans Ruin -kilpailu ei tietenkään vahvista mitään objektiivisia hyvän esseistiikan ohjenuoria. Eri palkintoraatien soveltamat arviointiperusteet antavat kuitenkin osviittaa siitä, millaisia odotuksia ja toiveita kulttuurin alalla työskentelevät ihmiset asettavat tämän tyyppisille teksteille. Voidaan todellakin puhua Hans Ruin -kilpailun poetiikasta, jota ennen kaikkea luonnehtii *henkilökohtaisen* panoksen vaatiminen oppineisuuden lisäksi. Kirjoittajan tulee antaa henkilökohtainen kaikupohja esseeseen varsinaisen aiheen pohdinnalle.

Vaikka tehdäänkin ero tieteellisen ja kirjallisen esseen välillä, pelkkää kaunopuheista oppineisuutta tai viisasta pohdintaa ei pidetä oikein riittävänä. Nykyaikaisen esseen pitää olla houkutteleva ja viettelevä, sen pitää olla aistillinen sekä tarjota vahvoja ja muistamisen arvoisia kuvia. Siinä pitää olla selkeä minä, kokonainen ajatteleva ja tunteva ihminen, kernaasti siten, että minän yksityiset, jopa arkiset kokemukset tulevat esiin. Hyvä esimerkki tästä poetiikasta on Anna Frimanin essee ”Gosskören” (Poikakuoro), joka sai jaetun kolmannen palkinnon vuonna 2013 ja jonka YLE lähetti radioesseenä vuonna 2014. ”Poikakuorossa” käsitellään suuria aiheita: pahuutta, julmuutta lapsia kohtaan, myötätunnon

tukahduttamista, maailmantuskaa mutta myös sovintoa. Kirjoittaja kuvaa omia lapsiaan, arkisia askareitaan ja irrationaalisia itku-kohtauksiaan psykologin vastaanotolla.

Tällaista runoutta ei esiinny pelkästään kilpailutöissä, joilla yritetään miellyttää kokoonpanoltaan kirjavaa palkintoraatia. Nykyään sitä ilmenee myös esseissä, joita professorit kirjoittavat tavoitellessaan laajaa lukijakuntaa. Pohjoismaisen kirjallisuuden emeritaprofessori Merete Mazzarella (s. 1945) on rakentanut esseistisen poetiikkansa oikeastaan kokonaan henkilökohtaisten kokemustensa näytteillepanoon, joka limittyy kirjallisuuden professorin lukeneisuuteen. Esseistisen kirjoittamisen kurssien opettajana hän on myös varmasti osallistunut tällaisen poetiikan kehittämiseen. Väestöliiton tutkimusprofessori Anna Rotkirch (s. 1966) on kirjoittanut esseekokoelmassaan *Yhdessä. Lapsen kasvatus ei ole yksilölaji* (2014) aiheista, jotka liittyvät läheisesti hänen akateemisiin tutkimuksiinsa. Lukija kohtaa väläyksittäin myös melko henkilökohtaisen Annan, joka sitä paitsi kommunikoi näyttämällä muistamisen arvoisia tilannekuvia. Kirjan viimeisessä kuvassa kirjoittaja astelee nuorimman tyttärensä kanssa kävelysillalle Arabianrannan kaupunginosassa Helsingissä. Lemmenparit ovat nykyisin maailmalla levinnyttä tapaa seuraten kiinnittäneet sillan kaiteisiin pieniä riippulukkoja, joissa on sellaisia kaiverruksia kuin ”Lisa & Janne forever 2011”. Saadaan tietää, että tyttären suosikkilukossa on ote rock-laulaja Neumannin tekstistä: ”ja elämä on helppoo silloin kun on joku josta pitää kii”³

Voidaan ehkä puhua esseen poetiikan feministisestä käänteestä, kunhan muistetaan, että kirjoittajille asetetut uudet normit koskevat niin miehiä kuin naisiaikin. Edellytetään pidättyvyyttä, henkilökohtaisia pilkahduksia, emotionaalisia koukkuja, ytyä ja läsnäoloa. Uudet vaatimukset pitää kytkeä henkilökohtaisen kolumnin keskeiseen asemaan nykyjournalismissa, omaelämäkerrallisen romaanin uusiin muotoihin sekä ammattikirjoittajien voimistuneeseen

tietoisuuteen itsensä kuvaamisen ja minä-perspektiivin tehtävistä. Joku Michel de Montaignen tuotannon tuntija voi tietenkin huomauttaa, että henkilökohtaisuus, jopa ruumiillisuus, on luonteenomaista esseelle. (Esseessään ”Filosofia opettaa meitä kuolemaan” Montaigne esimerkiksi kuvittelee kattotiilen putoavan päähänsä tai jäävänsä kompastuvan hevosen jalkoihin.) En yritä kiistää vanhan osuutta uudessa. Sen sijaan haluan pohtia, miten oli mahdollista kirjoittaa, kuten von Wright kirjoitti vuosina 1945–1994, miksi sellainen kirjoitustapa ei enää oikein ole mahdollinen ja miten tämä ero heijastaa intellektuaalisen ympäristön muuttumista von Wrightin ajasta nykypäivään.

Von Wright toi itseään ja omia kokemuksiaan esiin korostetun pidättyvästi; hän suorastaan peitti itsenä näkymättömiin. Toisesta näkökulmasta voidaan sanoa, että hän kirjoitti kuin vanhakantainen professori, täysin varmana lukijakuntansa uskollisuudesta. Hän kuvasi itse myöhemmin *Tiede ja ihmisjärki* -teoksen syntyä näin: ”Kaikki ennen vuotta 1986 kirjoittamani oli saanut lukevalta yleisöltä enimmältään suojelemaan vastaanoton, mutta mikään teokseni ei ollut herättänyt suurtakaan huomiota tiedostusvälineissä, saati sitten synnyttänyt niin sanottua kulttuuridebattia.”⁴ Von Wright ei vaivautunut tarjoilemaan koukkuja lukijoilleen, sillä hän luotti siihen, että hänen vakiolukijansa eivät laskeneet kirjaa kädestään muutaman sivun jälkeen. Hänen sanottavansa ei ehkä herättänyt tiedotusvälineiden huomiota eikä julkista keskustelua, mutta se kiinnosti lukevaa yleisöä, ja se jo kohtuuden nimissä riitti.

Tämä ei suinkaan tarkoita, että von Wright olisi ollut persoonaton. Ilmiselvästi hänellä oli esseiden kirjoittamiseen sekä henkilökohtaiset että älylliset vaikuttimet, aivan kuten Mazzarellalla ja Rotkirchilla. Von Wright pohti kokoelmassaan *Humanismi elämänasenteena* muun muassa Prometheus-myyttiä nimenomaan puntaroidakseen länsimaisten perusmyyttien avulla erityisen huolestuttaviksi kokemiaan nykymaailman ilmiöitä: teknistyvän

elämäntavan vaikutuksia ihmisten elinoloihin, ihmisen teknistä valtaa ja järkiintymisen tarvetta. Näihin aiheisiin hän keskittyi yleistajuisissa kirjoituksissaan 1940-luvulta 1990-luvulle. Voidaan siis lisätä von Wrightin esseiden ilmentävän henkilökohtaista omistautumista, joka oli voimakasta ja pitkäaikaista. Nykylukija kokee kuitenkin lopputuloksen porvarillisen lukeneisuuden näytämiseksi. Pitkät, vain alkukielellä esitetyt lainaukset saksalaisista teoksista viestittävät, että kirjoittaja puhuu saman ajatusmaailman jakavalle yleisölle.

Tätä voidaan verrata siihen, miten Mazzarella tarkasteli samoja aiheita Mary Shelleyyn *Frankensteinia* käsittelevässä kirjassaan *Sielun pimeä puoli* (2014). Siinä historiallisia, eettisiä ja eksistentiaalisia kysymyksiä ei tuo esiin Mazzarellan minä vaan havainnollisesti Shelleyyn elämäntarina. Juuri elämäntarinan ja henkilökohtaisen kytkeytymisen avulla *Frankenstein* osoitetaan yhä ajankohtaiseksi ja kiehtovaksi teokseksi. Ero Mazzarellan ja von Wrightin välillä ei kuitenkaan ole siinä, että yksi ottaa henkilökohtaisesti kantaa (ja kirjoittaa yksilönä yksilöille) ja toinen on käsitteitä rakenteleva intellektuelli. Nimenomaan poetiikka ja vaatimukset ovat muuttuneet.

Esitän kokeeksi väittämän: Tieteellinen essee on oikeastaan mahdollinen vain silloin, kun oppineisuus antaa yhteiskunnallista uskottavuutta ja tekee kirjoittajasta kuuntelemisen arvoisen. Tämä edellyttää ympäristöä, jossa oppineisuutta arvostetaan sinänsä ja jossa oppinut – professori, kynäniekka tai toimittaja – tunnustetaan lukemisen arvoisten tekstien laatijaksi. Tällöin kirjoittajaa kohtaan tunnetaan luottamusta, joka ei perustu hänen kykyynsä temmata nopeasti lukijan huomio. Luottamus perustuu suhteeseen, joka voidaan luoda jonkin alan auktoriteettia kohtaan tai joka voi vallita opiskelijan ja häntä ohjaavan professorin välillä tai joskus ystäväysten välillä. Luotetaan siihen, että kirjoittajalla on pohtimisen arvoista sanottavaa, vaikka lukija ei havaitsisikaan sitä heti.

Kirjallisella esseellä on toisenlaiset edellytykset tehdä vaikutus yleisöön, jonka kiinnostukseen tai kunnioitukseen ei voida luottaa. Kirjallisen esseen retoriikka ei voi perustua kirjoittajan arvovaltaan tai oppineisuuteen. Sanottavaa ei luennoida kateederin korkeudesta, vaan se esitetään taiteen tai journalistiikan keinoin, alhaalta tai samalta tasolta. Kirjallinen essee valtaa yleisönsä lukijajoukosta, jolta ei voida odottaa luottamusta tai uskollisuutta. Siksi muotoa voivat käyttää kirjoittajat, jotka eivät elä intellektuaalistien suurmiesten aikakaudella, ja myös naispuoliset kirjoittajat, jotka ovat harvoin saaneet esseistinä luottaa yhteiskunnalliseen asemaansa.

Lukijoita kosiskelemattoman tieteellisen esseen vanheneminen esitysmuotona tapahtui ehkä väistämättä. Voidaan pitää valitettavana, että oppineiden kirjoittajien auktoriteettiin ja arvostelukykyyn luottavaa lukevaa yleisöä on nykyään paljon vähemmän kuin vielä muutama vuosikymmen sitten. On paljon hyviä kirjoittajia ja omaperäisiä ajattelijointa, joiden tekstejä jaksetaan ylipäänsä ruveta lukemaan vain aiemmin syntyneen luottamuksen turvin. (Jokainen voi lisätä tähän kohtaan omat suosikkinsa.) Edellä kuvaamani nykyaikaisen esseen poetiikka voi viedä jonkinlaiseen yhdenmukaisuuteen ja kaavamaisuuteen. Se voi myös asettaa kirjoittamiselle normeja, jotka sopivat paremmin journalistien kuin akateemisten intellektuellien seurattaviksi.

Saman tien tulee kysyä, eikö ole myös hyväksi, että nykyisin esseen pitää koukuttaa lukijaa ja varoa puhuttelemasta tätä yläviivistosta. Nykyajan kirjoittaja, jonka täytyy ottaa yleisönsä yhä uudelleen, kirjoittaa varmaankin edeltäjiään intensiivisemmin, kommunikatiivisemmin ja usein (jos niin saa sanoa) paremmin. Ytimekkyyden, kuvallisuuden ja henkilökohtaisuuden vaatimukset ovat tietenkin toisiinsa liittyviä yhden aikakauden normeja – mutta eivätkö ne kehota ottamaan tekstiin aineksia, joiden vuoksi siihen voi rakastua?

OMAN AJAN YMMÄRTÄMINEN

Von Wright julkaisi 1970–1990-luvulla esseekokoelmat *Humanismi elämänasenteena* (1978, suom. 1981), *Tiede ja ihmisjärki* (1986, suom. 1987), *Myten on framsteget* (1993, Edistyksen myytti) ja *Att förstå sin samtid* (1994, Oman ajan ymmärtäminen). Ne valaisevat von Wrightin ajattelua 50 vuoden aikavälillä ja osoittavat hänen käsitelleen kirjoituksissaan jo varhain monia niistä ajatuksista, joista hän tuli tunnetuksi 1980-luvulla. Von Wright esimerkiksi laati jo vuosina 1957–1960 kokoelmaan *Humanismi elämänasenteena* sisältyvän artikkelisarjan ”Tiedon puu”, jossa hän käsittelee ihmisen riskisiä yrityksiä hallita luontoa. Von Wrightin oman aikansa diagnosoimiseksi kirjoittamat esseeet voidaan karkeasti jakaa kolmeen ryhmään päätavoitteensa mukaan.

Ensimmäinen tavoite on puolustaa vapaamielistä humanistista tarkastelutapaa: sekulaaria, tieteelliseen tietoon pohjautuvaa maailmankuvaa, jossa keskiöön asetetaan rationaalinen ponnistelu jokaisen ihmisen parhaaksi. Von Wrightin mukaan tällaiseen maailmankuvaan kuuluu vapaamielinen individualismi, holistinen sivistysihanne, ajatuksen- ja sananvapaus sekä näitä päämääriä tukevan yhteiskuntajärjestelmän edistäminen.⁵

Toinen tavoite on hillitä liian optimistista uskoa mahdollisuuksiin edistää ihmiskunnan parasta tieteen ja tekniikan keinoin sekä ylipäänsä asettaa kyseenalaiseksi kritiikitön luottamus siihen, että ihmiskunta ”edistyy”.

Nämä kaksi tavoitetta kietoutuvat kiinnostavasti toisiinsa. Voidaan nimittäin sanoa, että von Wrightin kyseenalaistama edistysusko kumpuaa nimenomaan siitä humanistis-tieteellisestä maailmankuvasta, jota hän puolustaa. Edistysoptimismi on vinksautanut muoto järkeen ja kehitykseen luottamisesta, joka luonnehtii von Wrightin humanismia. Vinksautaneisuus ei johdu sinänsä edistysuskosta vaan siitä, että *pyrkimys* tietoon ja

inhimillisiin yhteiskunnallisiin oloihin sysätään syrjään ja tuudittaututaan odottamaan nykyaikaistumisen ja teknisen kehityksen ihmiskunnalle ilman muuta tuomia myönteisiä tuloksia. Vakavimmillaan tällainen optimismi johtaa silmien ummistamiseen ympäristövahingoilta, joita tekniikan mahdollistama yhteiskunnan kehitys aiheuttaa.

Von Wrightin moderniudenkriitikille on luonteenomaista, että hän ei oikeastaan kyseenalaistanut humanistista maailmankuvaa sellaisena kuin hän sen näki vaan katsoi osoittamiensa ongelmien olevan ratkaistavissa humanistisen valistuksen kehyksessä. Von Wrightin mukaan tähän tarvitaan kohtuullisuutta sekä ihmisen luonnonhallintapyrkimysten kriittistä arviointia. Tässä hän eroaa monista vaikutusvaltaisista aikalaisistaan (kuten Jean-François Lyotardista ja Michel Foucault’sta), jotka halusivat problematisoida koko valistusajattelun ja humanismin kuvitelmat itsestään totuuden, hyvyyden ja rationaalisuuden edistäjänä. Postmodernistiseksi nimitetyn moderniudenkriitiikin ydinkohdan mukaan pitää asettaa kyseenalaiseksi koko ajatus, että nykyaikainen maailmankuva on ”humaani”, ”rationaalinen” ja ”vapaamielinen”. Valistus-humanismiin sisältyvä ”suuri kertomus” tulkitaan vain yhden, omalla tavallaan alistavan ja tuhoavan valtajärjestelmän välineeksi.

Foucault’hon ja kumppaneihin verrattuna von Wright tarkasteli valistuksen perintöä aikaansa nähden melko pinnallisesti: hän hyväksyi valistusajattelun ilman muuta ja siirtyi sitten kaikin voimin arvostelemaan teknohybristä, joka on helposti leimattavissa humanistin (kiistattoman myönteisiksi tulkittujen) pyrkimysten vastakohtaksi. Tällöin hän päätyi lähelle oman aikansa manner-eurooppalaisen ajattelun toista pääuomaa, Max Horkheimerin, Theodor Adornon ja Jürgen Habermasin edustamaa Frankfurtin koulukuntaa. Suuntauksessa otettiin ajattelun keskipisteeseen valistushumanismin järjen puolustaminen 1900-luvulla rajusti edenneitä kapitalismia ja teknologiauskoa vastaan.

Von Wright työskenteli enimmäkseen englanninkielisen filosofian parissa. Tässä ympäristössä häntä voidaan pitää poikkeuksellisen tietoisena ja kiinnostuneena ongelmista, joita modernit edistysponnistelut tuovat mukanaan. Suurelle osalle analyttistä filosofiaa on edelleen luonteenomaista liki horjumaton tukeutuminen valistuksen perintöön. Koulukunnalla on omat ”postmodernit” hahmonsia, kuten Donald Davidson, Richard Rorty ja Thomas Kuhn, mutta se ei ole kokenut postmodernistisen itsetutkiskelun vaihetta. Von Wright asetti kyseenalaiseksi ”edistyksen myytin” ja kiinnostui modernin maailmankuvan historiallisista juurista. Tämän vuoksi hän sijoittuu välimaastoon valistushumanismin postmodernien kriitikkojen ja sen kriitikittömien puolustajien kiistassa. Hänen näkemyksiään voidaan tältä osin verrata kanadalaisfilosofi Charles Taylorin ajandiagnostiikkaan. Taylor on pyrkinyt esimerkiksi teoksessaan *Sources of the Self* (1989, Minän lähteitä) kirjoittamaan ”nykyisyyden historiaa”, selvittämään kriittisesti nykyajan perusarvojen ja ihmiskäsityksen syntyä. Samalla ja ennen kaikkea Taylorin teos on modernin yksilökäsityksen puolustus. Selvästikin von Wright etsi ja löysi juuri ajankriittisiä esseitä kirjoittaessaan oman suhtautumisensa länsimaiseen ajattelumalliin, johon myös hänen tieteelliset filosofiset teoksensa liittyvät. Monista analyttisen koulukunnan tuolloisista ja myöhemmistä edustajista poiketen hän kykeni tarkastelemaan omaa toimintaansa laajoissa historiallisissa yhteyksissä.

Nimeän von Wrightin esseetuotannon kolmanneksi tavoitteeksi intellektuaalisten kehityskulkujen asettamisen historialliseen kehykseen. Tämä oli hänen esseidensä pääjuonteita samalla tavoin kuin humanismin puolustus sekä teknohybrisen ja edistysmyytin arvostelu. Juuri historiallinen taustoittaminen tuo näkyviin von Wrightin ajankritiikin kaikki ulottuvuudet. Hän ei niinkään pyri tutkimaan kriittisesti ajan tapahtumia vaan etsii

vastauksia kysymyksiin ”Keitä olemme?”, ”Mistä tulemme?” ja ”Mihin olemme menossa?”

Von Wright halusi sitä paitsi hyvin voimakkaasti korostaa ajankritiikin tärkeyttä intellektuaalisessa kehityksessään, vaikka hän koki tämän toiminnan olennaisesti eroavan ”tieteellisestä” työstään filosofian alalla. Tätä suhdetta kannattaa tarkastella lähemmin, koska siitä saadaan osviittaa esseistisen, ei-akateemisen tuotannon tärkeydestä paitsi erityisesti von Wrightille myös ylipäänsä ihmistieteisiin suuntautuneille tutkijoille.

Päämäärä on olennainen erottaja. Von Wright ei pyrkinyt esseissään tuomaan esiin mitään uutta tieteellistä tietoa tai akateemista osaamista. Esseet perustuivat huomattavaan lukeneisuuteen mutta eivät välttämättä sellaiseen perinpohjaiseen oppineisuuteen, jota olisi edellytetty akateemisen tutkielman laatimiseen valitusta aiheesta. Kirjoittaja ilmoittaa lähteensä mutta ei yleensä piittaa viittausten kattavuudesta. *Att förstå sin samtids* -teoksen esipuheessa von Wright esimerkiksi puolittain pyytää anteeksi sitä, että hän ei ole huolellisesti perehtynyt Dostojevskin tuotantoa käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Samaan hengenvetoon hän toteaa, että perehtyminen ei oikeastaan ollutkaan tarpeellista, sillä Dostojevski-esseen tavoite on ”näyttää paljain yhden lukijan vaikutelmat ja siten innostaa muita lukemaan, mitä Dostojevski itse kirjoitti – ilman tulkintojen räsitusta”.⁶ Esseet eivät siis ole akateemista filosofiaa, koska niitä ei ole kirjoitettu uuden tiedon tavoittelemiseksi.

Esseistiikan ja tieteellisen työn erottaminen liittyi silti myös von Wrightin ja hänen sukupolvensa ihanteeseen tieteellisestä filosofiasta, johon ei oikein sovi oman ajan piirteiden yleisluonteinen arviointi. Tavoitteeksi otettiin filosofian ohjaaminen vankan tieteellisyyden suuntaan (*den sicheren Gang einer Wissenschaft*). Tässä hankkeessa oli keskeistä logiikan ottaminen etusijalle englanninkielisessä filosofiassa 1900-luvun alussa. Analyyttiseksi

filosofiaksi nimitetyn uuden koulukunnan edustajat usein kelpuuttivat eksistentiaalisia kysymyksiä, uskontoa tai historian kehityslinjoja käsitteleviä teoksia korkeintaan iltalukemisekseen, sillä ne edustivat kulttuurielämään kuuluvia ja siten filosofin työn ulkopuolelle lankeavia aiheita. Von Wrightin akateemisen filosofian hyväksi antamiin panoksiin kuuluu niin sanotun deonttisen logiikan (normilogiikan) keksiminen, kuten myös tieteenfilosofian, arvoteorian ja mielenfilosofian kehittäminen. Oman ajan filosofinen erittely akateemisen filosofian hahmossa olisi sopinut huonosti uuteen filosofin toimenkuvaan, joka kehitettiin hänen yliopistouransa varhaisvuosina. Kun von Wright päätti ruveta kirjoittamaan esseistisesti ja vähän kevyemmin ajankohtaisista aiheista, käsittelytavan valinta perustui ennen muuta siihen, että tällaisille aiheille ei ollut sijaa ”tieteellisessä filosofiassa”. Edelleenkin analyttisistä filosofeista harjoittavat kiinnostavaa akateemista oman ajan ruodintaa lähinnä ne, jotka ovat hyväksyneet vaikutteita perinteen ulkopuolelta, esimerkiksi Foucault’lta (kanadalainen filosofi Ian Hacking), feministisestä filosofiasta tai Hegeliltä (niin ikään kanadalainen Charles Taylor).

Filosofi voi sitä paitsi ounastella, että ajandiagnostisilla kirjoituksilla on lyhempi elinkaari kuin muuntuyppisillä filosofisteoreettisilla teoksilla. (Ehkä jokin tällainen epäily kiusasi von Wrightiä.) Von Wrightin panos ajandiagnostiikkaan ei silti ole vanhentunut vielääkään. Jos jätetään huomiotta tekstien retoriikka ja poetiikka, ajankohtaisuutensa menettäneet viittaukset sekä valistushumanistisen ajatusperinnön melko kritiikitön hyväksyminen, ihmisen hybriksen ja luonnon nemesiksen perusproblematiikka on yhtä ajankohtaista nykyään kuin kolme vuosikymmentä sitten. Von Wrightin esseissään soveltama historiallinen näkökulma oli epäilyksettä ratkaisevan tärkeä sille, että hän suhtautui filosofiaan historiallisesti määräytyvänä toimintana. Nykyajan analyttisillä filosofeilla ei yleensä ole tätä tietoisuutta.

Lupasin edellä palata eettis-poliittisiin substanssikysymyksiin, joita von Wright pohtii *Tiede ja ihmisjärki* -teoksen lopussa. Monet hänen siinä esittämistään näkökohdista ovat nimittäin edelleen erittäin ajankohtaisia, ehkä jopa polttavampia kuin kirjan synty-aikaan.

Tarkastellaan ensin kysymystä, johon keskityttiin teoksen herättämässä väittelyssä: länsimaisen elämäntavan ympäristövaikutuksia. Yhdysvaltalaisen biologin Rachel Carsonin vuonna 1962 ilmestynyt *Äänetön kevät* herätti laajan yleisön kiinnostuksen ympäristöasioihin. Miltei neljännesvuosisata myöhemmin ja useita vuosia sen jälkeen kun Koijärvi-liike oli koonnut Suomessa pienet ympäristöaktivistien ryhmät yhteisen ohjelman taakse, von Wrightin huolestumisella ympäristön tilasta tuskin oli erityistä uutisarvoa. Hän oli itsekin kirjoittanut näistä asioista jo varhemmin. ”Teollinen tuotantomuoto on johtanut fyysisen ympäristön saastumiseen ja kulumiseen ennen kokemattomassa laajuudessa.”⁷ Tämä on edelleen tosiasia, jonka ihmiset haluavat tiedostaa ja silti käytännössä sivuuttavat.

Toiseksi haluan ottaa esiin työhön ja yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen liittyvät kysymykset. Ne ovat tunnetusti ajankohtaistuneet aina uudelleen, kun tärkeä tekninen innovaatio höyrykoneesta robotiikkaan on tehnyt ihmisistä tarpeettomia tuotantoprosesseissa, joissa heitä aiemmin tarvittiin runsaasti. Von Wright ei siis avannut uutta näkökulmaa, kun hän toi julki huolensa teknisen kehityksen vaikutuksista voimavarojen jakamiseen ja ihmisten mahdollisuuksiin ansaita elantonsa. Silti tämäkin hänen sanomansa on nykyään paljon ajankohtaisempi kuin 1980-luvulla. Vaikka tekniikan kehitys luo uusia työpaikkoja, von Wright korosti aivan oikein sitä ”tosiseikkaa, että työttömyys on teollisuusmaissa kasvava paha.”⁸ Von Wright ei kannattanut

sittemmin vallitsevaksi tullutta poliittista käsitystä vaan katsoi, että tilanteen korjaamiseksi tarvitaan taloudellisen ja poliittisen ajattelun radikaalia muuttamista:

Läntisissä teollisuusmaissa, joissa vallitsee markkinatalous, työsuhteita säätelevät työnantajien ja työntekijöiden sopimukset. Toinen osapuoli haluaa ostaa niin halvalla kuin mahdollista, toinen myydä korkeimpaan mahdolliseen hintaan. On käytännöllisesti katsoen mahdotonta kuvitella, että tällainen markkinamekanismi voisi vapaaehtoisuuden pohjalta johtaa päämäärään, jona olisi täystyöllisyys, lyhentynyt työaika ja täysi palkka. Siihen pääsemiseksi vaaditaan työmarkkinoiden ”sosialisointia”, joka muuttaisi yksityisen elinkeinoelämän perusteita.⁹ (Suom. Anto Leikola.)

Näyttää selvältä, että eurooppalaisten poliitikkojen tätä kirjoitettaessa (vuonna 2016) suosimat keinot – julkisen sektorin ohentaminen, työurien pidentäminen ja yrittäjyyden lisääminen – eivät riitä ennen muuta tuotantosuhteiden muutoksesta aiheutuneiden ongelmien selvittämiseen pohjia myöten.

Von Wrightilla oli myös yliopistojen kehityksestä paljon sanottavaa, jota poliittisten päättäjien kannattaisi kuunnella. Hän kirjoitti yliopistojen ja yhteiskunnan kokonaisedun suhteesta muun muassa näin:

Pitkällä tähtäyksellä liittyy tieteen muuttuneeseen yhteiskunnalliseen asemaan vaaroja. Tutkimus uhkaa joutua valtiovallan ja elinkeinoelämän panttivangiksi. Ei-sosialistisissa maissa nämä kaksi mahtia ovat erillisiä. Mutta silloinkin niiden kiinnostus tutkimukseen on suurin piirtein samojen motiivien sanelemaa.¹⁰ (Suom. Anto Leikola.)

Seurattaessa viime vuosina yliopistolaitoksen kehitystä Suomessa ja muissa länsimaissa on voitu selvästi nähdä kuljettavan juuri von Wrightin kuvaamaan suuntaan: yliopistoja ohjataan palvelemaan elinkeinoelämää, jotta edistettäisiin talouskasvua, valtiovallan tärkeintä tavoitetta. Tieteellisen tutkimuksen itse asettamat tiedon tuottamisen ehdot ja tutkimuskeskeisen vapaan opetuksen tärkeys sivuutetaan, jotta voimavarat voidaan suunnata ”innovaation”, ”yritteliäisyyden” ja opiskelijoiden ”läpivirtauksen” vauhdittamiseen. Uudet tavoitteet eivät sitä paitsi ole vain tieteelle vieraita vaan myös epäselviä, kuten von Wright kirjoitti:

Tarvittava asiantuntemus saadaan tiedeyhteisöltä. Mutta toiset instanssit, viime kädessä lainsäädäntövalta, asettaa päämäärät ja tekee ratkaisevat päätökset. Tämä merkitsee, että tutkimus suunnataan tarkoituksiin, jotka eivät ole tieteen omia mutta joita tieteen tulee palvella. Päämäärät eivät ole selvästi esitettyjä. Niihin viitataan löyhin sanakäntein puhuttaessa aineellisen elintason kohottamisesta, kilpailukyvyn (viennin) vahvistamisesta tai turvallisuudesta ja kansallisesta riippumattomuudesta. Päämäärien tunnevaltainen ja epämääräinen luonne on omiaan verhoamaan sitä tapaa jolla tiede suunnataan niitä kohti.¹¹ (Suom. Anto Leikola.)¹²

Von Wrightin *ajatukset* ympäristöstä, työelämästä tai tutkimuksesta eivät enää vaikuta erityisen radikaaleilta. Lähes päivittäin voi lukea niitä muistuttavia, laajaan aineistoon perustuvia, harkittuja ja ajantasaisia kannanottoja sanoma- ja aikakauslehdistä sekä blogeista. Voidaan epäillä, oliko von Wright erityisen radikaali edes vuonna 1986, joskin hän edusti tarkastelutapaa, jota oli kiinnostavan hankalaa sijoittaa oikeisto-vasemmisto-akselille ja joka siksi onnistui ärsyttämään monia. Silti von Wrightin huomaautusten ja kehotusten soveltaminen nykyisessä poliittisessa päätöksenteossa

johtaisi epäilemättä radikaaleihin muutoksiin siinä, miten yhteiskunta on järjestetty ja millaisia tavoitteita sille annetaan. Hätkähdyttävintä lienee, että aika on pikemminkin vahvistanut monia hänen kriittisistä kannanotoistaan kuin ajanut niiden ohi.

Galilei, Jumala tai joku vastaava

1. Ks. esim. esipuhe teokseen *Myten om framsteget* (1993). Yhteenveto Ruot-sissa käydystä väittelystä on luettavissa Gunnar Mårtensonin (2009) kandidaatintutkielmasta.
2. Lång 2014, 96–97.
3. Rotkirch 2014, 251.
4. Von Wright 1994, 15.
5. Ks. esim. *Myten om framsteget* -teoksen johdantoon sisältyvä intellektuaalinen omaelämäkerta.
6. Von Wright 1994, 13.
7. Von Wright 1987a, 127. Suom. Anto Leikola.
8. Mt., 136. Suom. Anto Leikola.
9. Mt., 137.
10. Mt., 115.
11. Mt., 115–116.
12. Huomattakoon, että arvioidessaan yliopistolaitosta von Wright päätyy erittäin lähelle näkemyksiä, joita Jean-François Lyotard esitti yliopiston muuttuneesta tehtävästä teoksessaan *La condition postmoderne* (1979).